

Jürgen Behre / Nadja Rakowitz
Automatski subjekt?
O značenju pojma “kapital”
kod Marxa

s njemačkog preveo Zoran Veselinović
e-mail: zoran_veselinovic@yahoo.com
Predavanje na Rote Ruhr Uni,
15.11.2001

Automatski subjekt? O značenju pojma “kapital” kod Marxa

Jürgen Behre / Nadja Rakowitz
s njemačkog preveo Zoran Veselinović
Predavanje na Rote Ruhr Uni, 15.11.2001,

Prijevodi

“To je ono što Marx nastoji demonstrirati. U svojoj teologizirajućoj metaforici (...) mora se pripaziti, da bi se primijetilo gdje se nalazi skandalozna oštrica i denuncirajuća srž kritike političke ekonomije: ni u čemu drugom doli onome što je, stoljećima samo pod ‘Bogom’ u nejasnoći bilo predočavano, postalo u pojmu i stvari ‘kapitala’ pokretačkim zakonom stvarnosti – ‘automatski subjekt’.” (ISF)

“Svojim sopstvenim radom ljudi obnavljaju realnost koja ih porobljuje u sve većoj meri.” (Max Horkheimer)

U sljedećim koracima želimo pokazati našu kritiku predodžbe kapitala kao “automatskog subjekta”:

(1) Uzet ćemo kao primjer poziciju ISF/Freiburg, koja “automatski subjekt” drži adekvatnim kritičkim opisom kapital-odnosa;

(2) Želimo pokazati gdje i kako Marx u “Kapitalu” o automatskom subjektu govori, kako ga kritizira i kako ova pojava opetovano izranja na raznim razinama njegova prikaza;

(3) Pokušat ćemo, povodom jednog članka Wernera Bonefelda, pokazati da zastupnici teze o kapitalu kao automatskom subjektu padaju na tradicionalističke pozicije, koje toliko žestoko nastoje kritizirati.

“Kritička teorija”, po našem mišljenju, imala je važno mjesto u recepciji Marxove teorije u zapadnonjemačkoj diskusiji 70-ih godina. Ipak, uočile

su se u diskusiji – što je Kornelia Hafner prošli tjedan jasno pokazala – manjkavosti terminologije “Kritičke teorije” u pogledu recepcije Marxa. S jedne strane, Marxove kategorije vrijednosti, novca i kapitala zapravo nisu bile razvijene, s druge strane, a to je prije svih zastupao Adorno, teza da su analizom robe i učenju o vrijednosti kao “automatskom subjektu” proniknuti ekonomski odnosi kapitalizma. To je vjerojatno iz razloga – kako je Hans-Georg Backhaus u jednom od svojih ranijih članaka ustvrdio: “Adorno i Horkheimer u potpunosti su zanemarili sociološki i filozofski relevantan nauk radne teorije vrijednosti, analizu forme vrijednosti”.¹ Ujedno “Nova njemačka kritika vrijednosti” (*Neue deutsche Wertkritik*), kritika vrijednosti frajburškog ISF-a i Bahamas-a – po našem mišljenju također uključuje, od ovih žestoko kritizirani, “Franački marksizam” oko Roberta Kurza – odjeljuje se, s oslanjanjem na “Kritičku teoriju”, od tradicionalističkog marksizma(-lenjinizma). Ovdje je u središte razmatranja stavljena vrijednost i, po našem sudu, područstvljenje vrijednosti se brzopleto povezuje s kapitalističkim područstvljenjem.

U “Der Theoretiker ist der Wert” kaže se:

“Vrijednost je ime antagonističkog društva samog, koja se ipak kao jedna i identična sintetizira, sama u sebi skuplja. Zahtjev Marxove analize forme vrijednosti, ondje gdje se materijalistički provodi, nalazi se u njenom procesu, ne da bi se razumjelo, već mnogo više da bi se dokazi plauzibilni, kako se paradoksalno društvo materijaliziralo u stvari, kako se ova stvar (misli se na ‘novac’, op. NR) nadalje do subjekta vitalizirala. To je ono što Marx nastoji demonstrirati. U svojoj teologizirajućoj metaforici (...) mora se pripaziti, da bi se primijetilo, gdje se nalazi skandalozna oštrica i denuncirajuća srž kritike političke ekonomije: u ničemu drugom doli onome što je, stoljećima samo pod ‘Bogom’ u nejasnoći bilo predočavano, postalo u pojmu i stvari ‘kapitala’ pokretačkim zakonom stvarnosti – ‘automatski subjekt’. Ovu olako korištenu floskulu još nitko nije razumio. Marx kao marksist ponajmanje jer je ona po sebi i objektivno nerazumljiva, ona je objektivno iracion-

¹ Hans-Georg Backhaus, *Materialien zur Marxschen Werttheorie I*, str. 76; u: ders, *Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur marxschen Ökonomiekritik*, Freiburg i. Br. 1997, str. 67 – 227.

² Initiative Sozialistisches Forum, *Der Theoretiker ist der Wert. Eine ideologiekritische Skizze der Wertund Krisentheorie der Krisismarxschen Ökonomiekritik*, Freiburg i. Br. 2000, str. 21.

alna i slovi za jednu ‘izokrenutu formu.’”² Iz ovih razloga Marx ju također kritizira. ISF ističe da “po Kapitalu (...) kapital može razumjeti onaj tko je sposoban misliti Boga i iz toga slijedi da se, onaj tko bi bio s tim suglasan, mora dati u interesu uspješnog posredovanja s Bogom raspeti u svrhu spašenja.”³ “Vrijednost u mišljenju dolazi do same sebe, misli samu sebe (...) Drugačije rečeno – Alfred Sohn-Rethel i Theodor Adorno uvijek su tako govorili – subjekt, u subjektnoj formi društveno konstituiranog individuum, mnogo zaklinjana “karakterna maska”, dakle misli samo da misli. Misli se na mišljenje, ukoliko se ne može izbjeći htijenje samog mišljenja, u formama identiteta i logike tvrdnje isključenja trećeg, to jest u društveno prihvaćenim formama argumenta”.⁴ Ovdje je prešutno pretpostavljena jedna identitetsko-logička interpretacija Hegela kroz Adorna, u koju ovdje ne želimo ulaziti, ali koju smatramo fundamentalno krivom i, između ostalog, problemom jedne elitne teorije jer Adorno, Sohn-Rethel i ISF moraju biti u stanju objasniti zašto su upravo oni i Karl Marx bili ovo proniknuli.

Prijevod

Poslušajmo još malo ISF:

“Kapital razumjeti kao ‘automatski subjekt’ nije slučajno otuda jednako pokušaju Boga misliti, točnije, u njegovoj kristijaniziranoj, augustinovskoj formi, kako je ovdje Aristotelov ‘nepokrenuti pokretač’ bio smatran. Marksisti su bili, i u ovome smislu je Marx uistinu bio prvi marksist, skolastičari kapitala, to jest pokušali su racionalizirati ‘izokrenutu formu’, koja po samoj sebi oduzima razumijevanje, učiniti ju razumljivom”.⁵ To je Marx zasigurno učinio tako što je predodžbu o “automatskom subjektu” uništio, a ne što ju je držao kao adekvatni opis.

“Ono što je otuda za Marxa teorija (za razliku od kritike, op. NR/JB) jest, napajajući se iz očajničkog truda, reducirati kapital na humanum, to jest konstruirati arhimedovsku točku za revolucionarnu teoriju. Međutim nije mu uspjelo”.⁶ Što preostaje nije, na primjer po Jochenu Bruhnu, kako je prošle godine na RRU pokazao, ponovno kritika već naprosto polemika – sve drugo bio bi pokušaj kapital misliti, uopće moći razumjeti. To će ponovno po Bruhnu biti – ovdje iznova djeluje Adornovo identitetsko-logičko čitanje – pozitivna teorija i, stoga, afirmativna. Na

³ Ibid., str. 22.

⁵ Ibid., str. 30.

⁴ Ibid., str. 22.

⁶ Ibid., str. 37.

ovome se mjestu uistinu može okrenuti ploča i predbaciti mu prigovor pozitivizma. Već je Kant pokazao – i to je Marx jako dobro znao – da se Boga može misliti i stoga kritizirati, a da ga se ne može predočiti. Ovo posljednje se može samo s predmetima iskustva. ISF ovdje miješa razliku između predočivanja i mišljenja. Čine ono – kako ćemo uskoro pokazati – što Marx naziva “fiksiranjem jednog momenta”. Marx će ovu konkretizaciju doduše u sljedećem koraku prevazići i unaprijediti. Ovo u kritici političke ekonomije sačinjava refleksiju koja u misaonom toku koristi i kritizira fiksirane momente. Značajna je još jedna greška ISF-a: oni posredovanje zamišljaju kao samoposredovanje i identitet. Iz sebe do sebe samih ne mogu doći ni vrijednost ni roba ili kapital. ISF vrijednost predstavlja kao ime antagonističkog društva, koja se ipak kao jedna i identična sintetizira, u samoj sebi skuplja – i to bez drugoga. Roba po ISF-u “ne može sa samom sobom bez ovoga identiteta egzistirati”.⁷ Ovakve predstave su epistemološki kritizirali Kant (Descartes) i, nastavljajući se, Hegel. Posredovanje uvijek ide preko drugoga, to je Hegel pokazao na primjeru Samosvijesti. Marx pokazuje da se roba ne može zamišljati kao sebi identična, već jedino u odnosu na druge robe. Međutim, to je samo epistemološka perspektiva. Nas zanima Marxova kritika kao kritika teorija, svakodnevnih predodžbi i realnog kapitalističkog podruštvljenja. Ovdje se ne razlikujemo od ISF-a, ali ovo za njih predstavlja sljedeći problem. Naime, radi se o posebnoj ulozi koju je “proletarijat”, po interpretaciji ISF-a, odigrao u nacionalsocijalizmu, koja radničkoj klasi nemogućim čini bilo kakvo pripisivanje ikakvog emancipatorskog ili pak revolucionarnog potencijala: “*Nakon povijesnog sloma proleterskog subjekta/objekta (...) kritička teorija, koja ni kod Adorna nije uvijek dovoljno negativna, sačinjava subverzivni karakter, iako sadržajno prazan, u tome što jedina formalno čuva razumnu konstelaciju teorije i prakse: ona označava nezabilazni uvjet mogućnosti komunizma*”.⁸ Po ISF-u nema dileme da ujedno teorijski i povijesno samo kapital može biti subjektom.

Dovoljno o ISF-u i Jochenu Bruhnu. Kako je Marx tretirao ovaj problem?

Ne može se sporiti da Marx sam govori o kapitalu kao “automatskom subjektu”, ali treba se raščistiti pritom da li Marx moralno osuđuje pozi-

⁷ Ibid., str. 93

⁸ Ibid., str. 29

tivno određenje negativnog društvenog odnosa ili pak, u toku prikaza kritike političke ekonomije, razara predodžbu kapitala kao “automatskog subjekta”, kako to radi s ostalim predodžbama političke ekonomije: predodžba vrijednosti pokazuje se nedostatnom i ideološkom bez pojma novca, zbog toga Hans-Georg Backhaus s pravom naglašava da je “Marxova kritika vrijednosti koncipirana kao kritika predmonetarnih teorija vrijednosti. Ona je, na razini prikaza jednostavnog prometa, u suštini, teorija novca”.⁹ Također, određenje novca – kako je pokazano u “Jednostavna robna proizvodnja – ideal i ideologija” – pokazuje se kontradiktornim bez pojma kapitala. U svome trećem određenju, novac je utvrđen kao samom sebi cilj i pritom implicitno kao kapital, koji se primarno pojavljuje u formi prometa $N-R-N'$, a ne kao jednostavni robni promet $R-N-R$. “Prost robni promet - prodavanje radi kupovanja – služi kao sredstvo za konačni cilj koji se nalazi van prometa, za prisvajanje upotrebnih vrednosti, za zadovoljenje potreba. Nasuprot tome, promet novca kao kapitala cilj je samom sebi jer se oplodivanje vrednosti zbiva jedino u okviru ovog stalno obnavljanog kretanja. Stoga kretanju kapitala nema granica”.¹⁰ $N-R-N'$ pretpostavlja ne samo da se inicijalno puštena vrijednost unutar prometa održava, već također da se veličina vrijednosti mijenja, da dobiva višak vrijednosti. “A ovo kretanje pretvara nju u kapital”.¹¹ Ali ovdje, kod prijelaza iz prometa u kapital, još nije moguće objasniti ovo stalno obnavljanje, odnosno uporabu vrijednosti, koje se isprva doima mističnom. Na ovome mjestu, u glavi 4: “Transformacija novca u kapital” pojavljuje se toliko rado citirana formulacija kapitala kao automatskog subjekta. Ona glasi:

“Samostalni oblici, tj. novčani oblici, koje vrednost roba uzima u prostom prometu, služe samo razmeni roba i gube se u konačnom rezultatu kretanja. Nasuprot tome, u prometu $N-R-N$, i jedno i drugo, i roba i novac, funkcionišu samo kao različiti načini egzistencije same vrednosti, budući da je novac njen opšti, a roba njen posebni, takoreći samo prerušeni način egzistencije. Ona stalno prelazi iz jednog oblika u drugi ne gubeći se u tom kretanju, te se tako pretvara u automatičan subjekt”.¹² Tako se isprva čini – kako Marx naglašava u sljedećoj rečenici – da fiksiranjem ovog specifičnog pojavnog

⁹ Hans-Georg Backhaus, *Materialien zur Marxschen Werttheorie II*, str. 94, u: *Ders, Dialektik der Wert - form*, str. 93 - 128

¹⁰ Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Bd. I, MEW 23, Berlin 1989; Karl

Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak I, Prosveta, Beograd, 1977, str. 142 (prevoditelji: Moša Pijade i Rodoljub Čolaković)

¹¹ *Ibid.*, str. 141

¹² *Ibid.*, str. 143

Marksistička
teorija
subjekta

oblika "(...) koji vrednost naizmenično uzima u kružnom toku svog života oplodjući se, dobićemo ova objašnjenja: kapital je novac, kapital je roba. U stvari, pak, vrednost ovde postaje subjekt procesa u kome stalno menjanjući oblike novca i robe, ona menja i samu svoju veličinu, te se kao višak vrednosti odvajava od same sebe kao prvobitne vrednosti, oplodjuje samu sebe. Jer kretanje u kome ona dodaje sebi višak vrednosti njeno je sopstveno kretanje, njeno sopstveno oplodjivanje, dakle samooplodjivanje. Ona je dobila tajno svojstvo da rađa vrednost, jer jeste vrednost. Ona rađa žive mladunce, ili bar nosi zlatna jaja. Kao ekspanzivnom subjektu koji nosi čitav proces, u kome čas uzima čas skida sa sebe novčani i robni oblik održavajući se i šireći se u tom menjanju, vrednosti je pre svega potreban samostalan oblik kojim će se utvrđivati njena identičnost sa njom samom. Ovaj oblik ima ona samo u novcu. Zbog toga novac i čini polaznu i završnu tačku svakog procesa oplodjivanja vrednosti".¹³ Predodžba samooplodjivanja vrijednosti će dalje kod Marxa ipak biti kritizirana kao cirkularna. Ovdje se izgradnja viška vrijednosti ne može objasniti, izuzev predodžbom nominalnog povećanja cijene, tj. u konačnici prijevaram. Ovo proturječi postuliranoj jednakosti kao ekvivalenciji u razmjeni – "Gde ima jednakosti, nema dobiti"¹⁴ – te, s druge strane, proturječi samoj sebi, jer: "Celina kapitalističke klase neke zemlje ne može samu sebe varati".¹⁵ Tako se pokazalo da višak vrijednosti ne može potjecati iz prometa, "dakle da se pri njegovom obrazovanju mora iza leđa prometa zbivati nešto što se u samom njemu ne vidi".¹⁶ Ustraje li se na svijetu predodžbi jednostavnog prometa, poput buržuske ekonomije i ISF-a, onda preostaje jedino regres na okultnu kvalitetu "automatskog subjekta" – na jednu metafizičku predodžbu. Ona se zasniva na sljedećem kontradiktornom rezultatu: "To znači da kapital ne može poticati iz prometa, kao i to da ne može ni da ne potiče iz prometa. On mora i da potiče i da ne potiče iz prometa. Došli smo, dakle, do dvostrukog rezultata. Pretvaranje novca u kapital treba izvesti na osnovici unutrašnjih zakona robne razmene, tako da kao polazna točka služi razmena ekvivalenata. Naš vlasnik novca, koji postoji tek kao kapitalistova gusenica, mora

¹³ Ibid., str. 143-144; "Dok u prostom prometu vrednost roba dobiva naspram njihove upotrebne vrednosti u najboljem slučaju samostalni oblik novca, ovde se ona najedanput predstavlja kao supstancija koja ima svoj sopstveni životni proces, koja se sama kreće, za koju su i novac i roba samo goli oblici. Ali to

nije sve. Umesto da predstavlja odnose među robama, stupa ona sada takoreći u privatne odnose sa samom sobom". (ibid, str. 144)

¹⁴ Ibid., str. 147

¹⁵ Ibid., str. 151

¹⁶ Ibid., str. 152

¹⁷ Ibid., str. 153-154

robe i kupovati i prodavati po njihovoj vrednosti, a ipak na završetku procesa izvući više vrednosti nego što je u njega ubacio. Pretvaranje kapitalistove gusenice u leptira mora se izvršiti u oblasti prometa, a u isti mah mora da se ne izvrši u njoj. To su uslovi problema. Hic Rhodus, hic salta!”¹⁷ Smatra li se opis kapitala kao “automatskog subjekta” adekvatnim i kritičkim, onda se na ovome mjestu knjiga može zaklopiti. Što bi trebalo slijediti? Ostatak bi naprosto morao biti prikaz Boga ili divljenje Bogu.

Za razliku od prikaza u “Kapitalu”: automatski se subjekt odmah uništava, čim se krene diskutirati o kontradikciji u koju je upao jednostavni promet. Ako promjena vrijednosti ne može doći iz prometa, onda mora potjecati iz upotrebne vrijednosti R. R. mora biti roba, “(...) čija bi sama upotrebna vrednost imala naročito svojstvo da bude izvor vrednosti, dakle čije bi stvarno trošenje i samo bilo opredmećivanje rada, a stoga i stvaranja vrednosti. Takvu naročitu robu vlasnik novca i nalazi na tržištu – ta je roba radna sposobnost ili radna snaga”¹⁸ Ovdje upotrebna vrijednost dolazi u fokus argumentacije: ali ovaj put radi se o sasvim posebnoj upotrebnoj vrijednosti, naime o upotrebnoj vrijednosti rada za kapital. Kornelia Hafner ovako sabire Marxov argument:

“Prati li se Marxov prikaz prijelaza prema kapitalu, onda se uviđa da se novac postavlja kao automatski subjekt i pronalazi se na tržištu ona roba-radna snaga, koja posjeduje naročitu sposobnost da bude izvorom vrijednosti. Činilo se da je upotrebna vrijednost nestala na razini jednostavnog prometa, no ovdje se ponovno upetljala u fokus i to kao upotrebna vrijednost za kapital sam, kao rad u jednostavnom procesu proizvodnje kapitala”¹⁹

Ovdje, sada obrnuto, ulazi rad kao forma čistog subjektiviteta u proces proizvodnje kapitala. Kapital se isprva pojavljuje kao materijalna forma sredstava za proizvodnju. Proces proizvodnje pojavljuje se isprva kao jedan neposredovani proces proizvodnje: “Uključenjem rada u kapital, kapital postaje proces proizvodnje; ali najprije materijalan proces proizvodnje; proces proizvodnje uopće, tako da se proces proizvodnje kapitala ne razlikuje od materijalnog procesa proizvodnje uopće. Njegovo određenje oblika

Prijevod

¹⁸ Ibid., str. 154

¹⁹ Kornelia Hafner, *Gebrauchswertfetischismus*, str. 66; u: Diethard Behrens (ur.), *Gesellschaft und Erkenntnis. Zur materialistischen Erkenntnis- und Ökonomiekritik*, Freiburg i.Br. 1993, str. 59 – 87

²⁰ Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, MEW 42, 1983; Karl Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, u: Marx|Engels, *Dela*, svezak 19, Prosveta, Beograd, 1979, str. 176 (prevoditelji Branka Petrović, Moša Pijade, Gajo Petrović)

potpuno je utrulo”²⁰ Uistinu će se ispostaviti da “i unutar samog procesa proizvodnje to gašenje određenja oblika samo (je) privid”²¹ Do sada se jednostavni proces proizvodnje činio kao “samopokretački sadržaj kapitala”²² i sada je temelj za nove ideološke predodžbe. No ova će se pretpostavljena neposrednost i neposredovanost u nastavku prikaza kritizirati i prevazići. Kapitalistički proces proizvodnje uvijek je proces oplođivanja kapitala. Upotrebna vrijednost robe-radne snage pokazuje se u procesu potrošnje radne snage, koji je “(...) istovremeno proces proizvodnje robe i viška vrednosti”²³

Sve proizvodne snage društvenog rada pojavljuju se sada tako kao kapitalu pripadajuće osobine, “a stalno prisvajanje viška vrednosti od strane kapitaliste kao stalno samooplođivanje kapitala”²⁴ dakle kao samooplođivanje automatskog subjekta. Ova predodžba je u nastavku prikaza prometa u procesu proizvodnje i procesu povećanja vrijednosti kritizirana kao fetišistička i, stoga, ideološka. “Tajna samooplođenja kapitala svodi se na njegovo raspolažanje izvesnom količinom neplaćenog tuđeg rada. Svaki višak vrednosti, ma u kom se posebnom obliku posle iskristalisao, u profitu, kamati, renti itd., u svojoj je suštini ovaploćenje neplaćenog radnog vremena”²⁶

Sve jednostavne predodžbe, o kojima je bilo riječi tijekom diskusije o jednostavnom prometu, ponovno će biti uzete u razmatranje i nanovo određene: “Roba, kao elementarni oblik građanskog bogatstva, bila je naša polazna točka, pretpostavka nastanka kapitala. S druge strane, robe se sada pokazuju kao proizvod kapitala”²⁷ “Utoliko što su robe utvrđene kao rezultat kapitalističke proizvodnje, spušta se jednostavni promet na prosti moment capital circulant-a, do prometa u svome totalitetu (...) Pojmovni prikaz prometa kapitala kao totaliteta jest formalna analiza kružnih tokova u drugom

²¹ Ibid., str. 176

²² Ibid., str. 177

²³ Karl Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak I, Beograd, 1977, str. 162

²⁴ Ibid., str. 536; “Sve snage rada dobivaju izgled snaga kapitala, kao što svi oblici vrednosti robe dobivaju izgled novčanih oblika”.

²⁵ (ibid., str. 536)

²⁶ Ibid., str. 469

²⁷ Karl Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*, str. 24; u: MEGA II/4.1, Berlin 1988; Karl Marx, *Rezultati neposrednog*

procesa proizvodnje, Izdavački centar “Komunist”, Beograd, 1977., str. 90 – “S druge strane, razvijena razmena roba i oblik robe kao opšte potrebni društveni oblik samog proizvoda rezultat je kapitalističkog načina proizvodnje”. (ibid.)

²⁸ Renate Schumacher, *Zum Fetischcharakter der Ware, des Geldes und des Kapitals*, Diplomarbeit am Fachbereich Gesellschaftswissenschaften der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt/M 1974, str. 68

svesku Kapitala”.²⁸ Ovdje se ponovno pojavljuje oblik $N - R (P - R') - N'$, no ovaj puta kao kružni tok novčanog kapitala. Ovaj će također – razmatran kao neovisan – biti kritiziran. Kada se, u prvoj metamorfozi $N - R, R$ razloži na radnu snagu i sredstva za proizvodnju (R_s i Sp), tada R_s podrazumijeva “najamnog radnika, a stoga sredstva za proizvodnju kao deo proizvodnog kapitala, stoga i proces rada i oplodivanja vrednosti, proces proizvodnje već kao funkciju kapitala”.²⁹ Pri stalnom kruženju $N \dots N'$, pojavljuju se, prije nego što je kružni tok drugi put došao kraju, kružni tokovi kako proizvodnog kapitala tako i robnog kapitala. Prikaz kružnog toka novčanog kapitala mora ostati neostvaren jer on prelazi u druge kružne tokove gdje izranjanju drugi bitni momenti. S pretpostavkom kapitalističkog načina proizvodnje, dakle unutar jednog društva određenog kapitalističkom proizvodnjom, Marx sažima da kružni tok novčanog kapitala može slovit samo kao opći oblik kružnog toka industrijskog kapitala.³⁰ Dokle god se krećemo u sferi prometa – pa bio to promet kapitala – pojedinačni razmjenski akti se pojavljuju kao razmjene ekvivalenata. Kao što smo već vidjeli, oba razmjenska akta $N - R_s$ i $N - Sp$, koji sačinjavaju razmjenski akt $N - R$, također su razmjene ekvivalenata. Također, ako je N' na kraju kružnog toka rezultat razmjene s viškom vrijednosti oplodenom robom R' , ne mijenja na stvari da su oni kao ekvivalenti bili razmijenjeni. Ovaj oblik održava privid jednakosti. Ovo će biti još jasnije u kružnom toku proizvodnog kapitala, koji će također biti kritiziran.

Na razini prometa kapitala pojedini momenti drugačije su određeni nego u jednostavnom prometu. R se ovdje, da bi se uopće moglo proizvoditi, dijeli na različite robe, naime sredstva za proizvodnju i radnu snagu, a ove se obje pojavljuju samo kao različito nužne i kao ekvivalenti razmijenjene vrste roba, dok novac u analizi uvijek ima jedno drugačije određenje – na ovoj razini fetiška forma podsjeća ponovno na “automatski subjekt”: pojavljuje se kao vrijednost koja rađa vrijednost. To nije novac “po sebi” ili novčani kapital “po sebi”, već se uvijek odnosi na jednu specifičnu funkciju. Posjednici roba u jednostavnom prometu nisu se mogli raspoz-

²⁹ Karl Marx, *Das Kapital*, Bd. II, MEW 25, Berlin 1989, str. 67; Karl Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak II, Prosveta, Beograd, 1977, str. 59 (prevoditelj Moša Pijade) “Stoga je kapitalistički proces proizvodnje pretpostavljen kao prius, ako ne u prvom

kružnom toku novčanog kapitala nekog novoplasiranog industrijskog kapitala, a ono izvan njega; stalno postojanje toga procesa zahteva stalno obnavljanje kružnog toka p...p” (ibid, str. 60)

³⁰ Ibid., str. 59

navati kao radnici i kapitalisti. Na ovoj razini prikaza oblika prometa kapitala, i time jedne specifične ekonomske svijesti, ovi se moraju razlikovati, u protivnom nikakva proizvodnja ne bi bila moguća. Novac je za radnika samo razmjensko sredstvo, dok je on za kapitalista novčani kapital, koji on radniku daje kao kupovinu robe-radne snage i iz čije upotrebe izvlači vrijednost i višak vrijednosti. Znamo da se novac samo kao novčani kapital može potrošiti jer se “*radna snaga nalazi u situaciji odvojenosti od njezinih sredstava za proizvodnju; i jer se ova odvojenost jedino može prevazići tako što će se radna snaga prodati vlasnicima sredstava za proizvodnju*”.³¹ Kupci i prodavači robe-radne snage susreću se, iako formalno jednaki, u posve različitim ekonomskim uvjetima, “*u njihovom klasnom odnosu*”.³² Ovo se može pojmiti jedino ako se argumentacija pratila do ove točke. Ako se ekonomski odnosi pokušaju shvatiti iz perspektive prometa, onda se pojedinačni momenti iznova pojavljuju u neposrednosti ove sfere.

Protiv svih na novcu, kao bitnom kapitalističkom momentu, fiksniranih pozicija Marx još jednom jasno odgovara: “*Nije novac onaj s čijom prirodom je taj odnos dat; naprotiv, postojanje toga odnosa jest ono što jednu prostu novčanu funkciju može pretvoriti u funkciju kapital*”.³³ Marx smatra kako postoje dvije bitne zablude o ovom obliku: “*(...) funkcije koje kapital-vrednost izvršuje kao novčani kapital, a koje i može vršiti upravo zato što se nalazi u novčanom obliku, pogrešno se izvode iz njenog kapitalskog karaktera, dok one potiču samo iz novčanog stanja kapital-vrednosti, njenog pojavnog oblika kao novca. I drugo, obrnuto: specifična sadržina novčane funkcije, koja nju u isto vreme čini i funkcijom kapital, izvodi se iz prirode novca (otuda se novac brka s kapitalom) (...)*”.³⁴ Pojavu ove zbrke Marx će objasniti tako što se kapital-funkcija novca pojavljuje isključivo kvantitativno. Na kraju kružnog toka stoji n' , dakle više novca nego na početku. Forma, u kojoj se kapital vratio na polaznu točku, nije se promijenila. Kvantitativna razlika između n i n' ujedno predstavlja **za nas** jedan kvalitativan odnos. Za prikazanu i kritiziranu ekonomsku svijest, dakle određene ekonomske teorije, odnosno svakodnevne ekonomske predodžbe pojedinačnog kapitalista, ovaj odnos postoji jedino kao

³¹ cf. Karl Marx, *Ökonomisches Manuskript 1863-1866*, druga knjiga, MEGA II/4.1, Berlin, 1988, str. 143. Prodaja vlastite radne snage u prikazu nije razumljena kao izolirani individualni fenomen, “*već kao društveno mjerodavni uvjet proizvodnje roba*”. (ibid, str. 38)

³² Karl Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak II, Prosveta, Beograd, 1977, str. 34

³³ Ibid., str. 34

³⁴ Ibid., str. 34-35

kvantitativan. Ekonomski predmet je naprosto predstavljen kao u sebi bivajući predmet; **mi** o njemu imamo pojam. Za prikazanu i kritiziranu predstavljajuću svijest, kapital se pojavljuje kao vrijednost koja rađa vrijednost, izražena u rezultatu kao (uvećanom) novcu. Kao rezultat on egzistira, na razini kružnog toka kapitala, kao samostalan; on se pojavljuje “za sebe” i neovisan od pokreta, dakle proizvodnje, koji ga je stvorio. Proizvodnja je završila i kapital stoji na njezinom mjestu.³⁵ Posredovanje procesa proizvodnje ponovno je “prevaziđeno i u potpunosti izbrisano”.³⁶ Uzme li se proces kružnog toka industrijskog kapitala u specifičnom obliku prometa novčanog kapitala, onda se stvaranje novca, reducirano na oblik $N - R - N'$, pojavljuje kao pokretački motiv gospodarstva. Proizvodnja se tako pojavljuje samo kao neizbježna međukarika, kao nužno zlo u svrhu akumulacije kapitala. Nasuprot ostalih kružnih tokova, ovaj moment Marx posebno ističe jer se u njemu direktno iskazuje karakter kapitalizma: *“Proces proizvodnje pojavljuje se u samom obliku procesa kružnog toka formalno i izričito kao ono što u kapitalističkom načinu proizvodnje i jeste, kao puko sredstvo za oplodivljanje predujmljene vrijednosti; dakle bogaćenje kao takvo javlja se kao sopstvena svrha proizvodnje”*.³⁷

Novac, koji stoji na početku svakog kružnog toka, ne može neposredno biti viđen kao s viškom vrijednosti oploden novac, dakle kao novčani kapital. Stoga, kružni tok novčanog kapitala mora započeti s N a ne N' . Pritom se također razmjena kapitala pojavljuje u obliku $N - N'$; o kojoj znamo, jer smo prikaz do sada pratili, da potječe iz kapitalističkog procesa proizvodnje. Ovo znanje se više ne pokazuje na formi samoj. Predmetno fiksirana – buržajska – ekonomska svijest ponovno uzima svoj predmet kao da je on takav po sebi. Ali on je samo za njega po sebi, dok je proces konstitucije ove predmetnosti ugašen jednako poput posredovanja kapitalističkog procesa proizvodnje. Oblik $N - R - N'$, kao prva predodžba kapitala, ponovno se pojavljuje u kamatonosnom kapitalu i u konačnici se reducira na oblik: $N - N'$.

“Kapital se pokazuje kao misteriozni i samotvorački izvor kamate, svog

³⁵ cf., ibid., str. 44.

³⁶ Karl Marx, *Ökonomisches Manuskript 1863-1865*, str. 143.

³⁷ Karl, Marx *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak II, Prosveta, Beograd, 1977, str. 56 – On je ujedno – upravo zato što zataškava kapitalističku formalnu određenost proizvodnje – najjednostraniji među kružnim tokovima. (cf., ibid., str. 58).

vlastitog uvećanja. 'Stvar' (novac, roba, vrijednost) sad je kao puka stvar već kapital, i kapital se ispoljava kao puka stvar; rezultat cjelokupnog procesa reprodukcije ispoljava se kao svojstvo koje samo od sebe pripada stvari; od vlasnika novca, tj. robe u njenom uvijek razmjenjivom obliku, zavisí hoće li ga izdati kao novac ili će ga htjeti da iznajmi kao kapital. Stoga je ovaj automatski fetiš, vrijednost koja se sama oploduje, novac koji rađa novac, izrađen u punoj čistoći u kamatonosnom kapitalu, i u ovome obliku ne nosi više nikakvih ožiljaka svoga postanja. Društveni odnos dovršen je kao odnos jedne stvari, novca, prema samoj sebi. Umjesto pravog pretvaranja novca u kapital, ovdje se pokazuje samo besadržajni oblik toga pretvaranja. Kao kod radne snage, postaje upotrebna vrijednost novca ovdje ta da stvara vrijednost, veću vrijednost od one koju sam sadrži. Novac kao takav već je potencijalno vrijednost koja se sama oploduje, i kao takav se daje na zajam, što je oblik prodaje za ovu naročitu robu. Tako postaje osobina novca da stvara vrijednost, da odbacuje kamatu sasvim onako kako kruška rađa krušku. A kao ovakvu kamatonosnu stvar prodaje pozajmilac novca svoj novac. Ali to nije sve. Stvarno aktivni kapital predstavlja se i sam, kao što smo vidjeli, tako da kamatu ne odbacuje kao aktivni kapital, nego kao kapital po sebi, kao novčani kapital.

A i ovo se izvrće: Dok je kamata samo dio profita, tj. viška vrijednosti koji aktivni kapitalist iscijedi iz radnika, sada se naprotiv kamata ispoljava kao pravi plod kapitala, kao prvobitno, a profit, pretvoren sada u oblik poduzetničke dobiti, kao puki akcesorij i dodatak koji pridolazi u procesu reprodukcije. Tu je fetiško obličje kapitala i predodžba o kapitalovom fetišu završena. U $N - N'$ imamo iracionalni oblik kapitala, izvnutost i postvarenost odnosa proizvodnje u najvišoj potenciji: kamatonosno obličje, jednostavno obličje kapitala, u kome je on pretpostavljen svome vlastitom procesu reprodukcije; sposobnost novca, odnosno robe, da oploduje svoju vlastitu vrijednost, nezavisno od reprodukcije – mistifikaciju kapitala u napudljivijem obliku.

Naravno da za vulgarnu ekonomiju, koja kapital hoće da predstavlja kao samostalni izvor vrijednosti, stvaranja vrijednosti, ovaj oblik predstavlja pečenje palo s neba, oblik u kome se izvor profita više ne raspoznaje i gdje rezultat kapitalističkog procesa proizvodnje – odvojen od samog procesa – dobiva samostalnu egzistenciju".³⁸

³⁸ Karl Marx, *Das Kapital*, Bd. III, MEW 25, Berlin 1989; Karl, Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije*, svezak III, Kultura, Beograd, 1948. str., 349 - 350 (preveo: Moša Pijade).

U “Teorije o višku vrijednosti” postoji sljedeća formulacija: “U kama-tonosnom je kapitalu ovaj automatski fetiš dovršen, vrednost koja se sama oplodava, novac koji pravi novac, i u tom obliku on nema više brazgotina svoga nastajanja. Društveni odnos je dovršen kao odnos stvari (novca, robe) prema samoj sebi”.³⁹ Međutim, s time prikaz kritike političke ekonomije još nije “dovršen”. Da bi se kapital-odnosi mogli razumjeti – a to znači kritizirati - moraju se pratiti sljedeći oblici: u nastavku se moraju prikazati i kritizirati zemljišni posjed, najamni rad, klase u državi i njihov odnos prema buržujskom društvu (koje se primarno na ovoj pozadini može razumjeti, a ne na razini filozofije prava, kako je to bio pokušao Hegel), vanjska trgovina, devizni tečajevi, monetarni problemi i, konačno, svjetsko tržište kao “presezanje građanskog društva u državu”.⁴⁰

Baci li se pogled na ISF i na njihovu predodžbu kapitala kao “automatskog subjekta”, onda bi Marx ovu zasigurno označio kao vulgarno-ekonomsku, koja postvarenje novca pridaje fetišu i negira izvor profita. U ovome smjeru diskutira Werner Bonefeld. Iako on primarno pred očima ima Boba Jessopa, Nicosu Poulantzasu, Michela Agliettu i druge strukturalističke teoretičare, njegova kritika vrijedi ujedno i za ISF. Po Werneru Bonefeldu njihov se pristup, društvenog postojanja kapitala kao automatskog subjekta, osniva na predodžbi da je kapital uvijek dan u već konstituiranom obliku. Određeni marksisti zastupaju ovaj stav kako bi “obranili primat kapital-odnosa pred klasnim odnosima”.⁴¹

On ovako opisuje takvu poziciju:

³⁹ Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert*, Bd. III, MEW 26.3, Berlin 1976; Karl Marx; *Teorije o višku vrednosti. Treći deo*, u: Marx/Engels, *Dela*, Prosveta, Beograd, 1972, str. 350 (prevoditelj: Mara Fran)

⁴⁰ Karl Marx, *Osnovi kritike političke ekonomije*, u: Marx/Engels, *Dela*, svezak 19, Prosveta, Beograd, 1979, str. 147 (prevoditelji: Branka Petrović, Moša Pijade, Gajo Petrović)

⁴¹ Werner Bonefeld, *Das Kapital als Subjekt und die Existenz der Arbeit*, str. 62; u: Wildcat-Zirkular, Nr.36/37, Berlin April 1997, str. 55 - 91

⁴² Ovo ne pristaje ISF-u; njihova konzekvenca je povratak kritici ideologije: “*Summa summarum: alternativa 'kritika ideologije ili intervencija' razrješuje se u tome što se kritika ideologije – gdje će se samo povezanost oblika robe i oblika mišljenja jednako materijalistički rekonstruirati kao od teorije poentirana suprotnost od pojma kritike – pokazuje kao jedina revolucionarna intervencija. U njoj nastavlja živjeti gnušanje, koje je nekoć trebalo biti revolucionarna praksa, protiv teorijske legitimacije pragmatizma*”. (Initiative Sozialistisches Forum, *Der Theoretiker ist der Wert. Eine ideologiekritische Skizze der Wert und Krisentheorie der Krisis-Gruppe*, Freiburg i. Br. 2000, str. 21).

Marksistička
teorija
subjekta

“Kapital se razumije kao nešto što se održava vlastitom logikom. Klasna je borba izbačena iz analize, utoliko što adekvatno razumijevanje konkretnih empirijskih uvjeta klasne borbe mora biti utemeljeno na određenju kapitalističkog okvira u kojem se klasna borba pojavljuje i odvija. Ovo evociranje primata kapital-odnosa koncentrira se na objektivne etape kapitalističkog razvoja. U ovome pristupu izranjaju jedino strukture. (...) Dinamika kapitalističkog razvoja usidrena je u kapitalu samom. Proturječnost pritom nalazi unutar kapitala i kapitalistički razvoj rezultat je ovih proturječja. Prema tome, znanstveno istraživanje mora se koncentrirati na pitanju kako kapital proizvodi. Ovaj pristup počiva na pretpostavci da je kapital jedna aktivna i samokonstituirajuća stvar. Drugačije rečeno, ovaj pristup zastupa tezu da je kapital automatski subjekt, čiji odnos prema samom sebi predstavlja objektivni okvir unutar kojeg postoji klasni odnos. Praktične konzekvence su katastrofalne. Marksizam više nije doveden u vezu s negacijom i jednom borbom za svijet bez antagonizma, već sa znanošću koja, istraživanjem samokonstituiranja kapitala, nastoji proniknuti koji su “prirodni” preduvjeti kapitala. Politički zaključci su jasni. Kao u tradicionalnoj teoriji, teoretičari stoje iznad klasne borbe i svoje znanje nude na korištenje. (...) Ukratko, ovdje kritiziran pristup od marksizma čini konstruktivnu i objektivnu teoriju. U ovakvom jednom pozitivnom marksizmu, umu je ‘oduzeta njegova povijesna zadaća (...), neposlušno poticati i opetovanu infamnost (bilo crkvu, državu, despociju bilo koji drugi oblik vladavine) naprosto uništiti!’⁴³

⁴³ Werner Bonefeld, *Das Kapital als Subjekt und die Existenz der Arbeit*, str. 62, citat iz: *Journal of Economic Surveys*, konkret, Nr. 2, 1990. Johannes Agnoli, *Destruktion als Bestimmung des Gelehrten in dürftiger Zeit*; u: